

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК

— 5 —



ХАРТУЕНУ РЕВОЛЮЦИИ



БЪЛГАРСКО ОБЩЕСТВО
ЗА ПРОУЧВАНЕ НА ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК



BULGARIAN SOCIETY FOR EIGHTEENTH CENTURY STUDIES
SOCIÉTÉ BULGARE D'ÉTUDE DU XVIII^E SIÈCLE

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5

ХАРТУЕНИ РЕВОЛЮЦИИ.
РЪКОПИСНИТЕ И ПЕЧАТНИ ИЗДАНИЯ
КАТО ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТИ

Редакция и съставителство
Надежда Александрова
Рая Заимова
Анна Алексиева



София, 2022

Рецензенти:
Маргарет Димитрова,
Бойка Илиева-Пензова

- © Ангелина Вачева, Андриана Спасова, Десислава Узунова, Лора Хараламбиева, Надежда Александрова, Николай Аретов, Пламен Антоф, Рая Заимова, Ребека Джили, Стоян Дринков, Цветан Радулов, Diego Lucci, автори, 2022
- © Българско общество за проучване на осемнадесети век

ISSN 2603-4492

ISBN 978-619-91614-4-9

СЪДЪРЖАНИЕ

Рая Заимова – Йезуитският театър (XVII–XIX в.): историографията в България (1992–2018)	7
Стоян Дринков – Българската следа в йезуитския театър: каталог на 132 пиеси (XVII–XIX в.)	17
Diego Lucci – The Revolutionary Political Theology of John Locke’s Two Treatises of Government.....	115
Ангелина Вачева – Първите руски преводи на „Енциклопедията“: издания и проблематика.....	132
Десислава Узунова – Протографът на три преписа на цикъла „Чудеса Богородични“ (Бран Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67)	146
Ребека Джили – Метанаративът за Френско-руската война от 1812 г. и <i>По-весть о рождении, происхождении и всей жизни</i> от кн. И. М. Долгоруков (1764–1823).....	157
Николай Аретов – Две „кървави“ сватби, книжнината, държавата	176
Надежда Александрова – Първото османско детско списание „Мюмеиз“ и отзвукът му по страниците на българските издания от началото на 70-те години на XIX век	188
Пламен Анто – Вестникът и романът – неочаквани родства „по природа“ или брак по сметка	200
Анриана Спасова – Маргинални гласове из архивния масив на Найдено Геро	225
Лора Хараламбиева – Италианските писателки и литературата на XVIII век: първи стъпки на излизането от сянката на канона	239
Цветан Радулов – Пътеписите на кръстопът. Османското хигиенно всекидневие през призмата на действителността и идеологията.....	252

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022



**МАРГИНАЛНИ ГЛАСОВЕ
ИЗ АРХИВНИЯ МАСИВ НА НАЙДЕН ГЕРОВ**

Адриана Спасова
Институт за литература при Българската академия на науките

**MARGINAL VOICES FROM
THE ARCHIVAL REPOSITORY OF NAYDEN GEROV**

Adriana Spasova
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

The article outlines individual archival units from the archive of Nayden Gerov – a Bulgarian intellectual from the 19th c. The collection is in the Bulgarian Historical Archive (F. 22, NBCM – BIA, F. 22, op. 1–2). The purpose of the present observations is to bring to light some marginal and almost unknown names of Bulgarian authors such as Nikola Gerov Belchev, Maria Ivanova Skatneva, Gero Atanasov Gerov, Konstantin Petkov, Nikola Vasilov Valkov, Alexandar Valkov. They have remained neglected not only because of their scarce writing activities but also because they remain in the shadow of some significant or more visible persons, such as N. Gerov. Individual verbal manifestations of such marginal authors are examined and problematized in the context of the Bulgarian Revival characteristics of the 19th century. Therefore, if we leave for a moment the story about the prominent poet, lexicographer, folklorist and diplomat Nayden Gerov and rely on some materials from his archive, a different story with less well-known facts about our revival culture will be revealed – a narrative no less fascinating and provocative in its scientific reception.

Keywords: Nayden Gerov, archival collection, Bulgarian Revival, Bulgarian marginal authors, Revival books and unpublished texts, national ideology

Ръкописното наследство на един от българските интелектуалци през XIX век Найден Геров и днес ни изненадва с възможността да откриваме нови и неизвестни имена. Техните словесни прояви, макар и скромни и малобройни, се вписват в националноидеологическите и просвещенските послания. За имена като Никола Геров Белчев, Мария Иванова Скътнева, Геро Атанасов Геров, Константин Петков, Никола Василев Вълков, Александър Вълков не знаем почти нищо, а малките „хартиени революции“, които те извършват, могат да бъдат реконструирани именно чрез един от най-богатите и обемни български архиви.

Неотпечатаните текстове на някои възрожденски автори измежду стотиците записки, учебници и документи на Н. Геров прави още по-сложна задачата те да бъдат извадени наяве, контекстуализирани и заслужено проблематизирани. Още повече, че тези имена литературната история по-безпрепятствено ги пропуска не само заради техните оскъдни книжовни дейности, но и защото те остават в сянката на някоя значима или по-видима личност, каквато е Н. Геров. Ако изоставим за момент разказа за видния поет, лексикограф, фолклорист и дипломат и се опрем на някои материали от архива му, ще се разкрие един по-второстепенен и различен разказ с не толкова добре познати факти около културата на българския XIX век. Един от най-завладяващите и вдъхновяващи изследователския нюх моменти е процесът, в който при разкриването на един маргинален автор се попада на още няколко „потиснати“ или малко известни възрожденци.

Настоящите наблюдения се основават на няколко ръкописни находки от масивния Геров корпус в Българския исторически архив (НБКМ – БИА, Ф. 22, оп. 1–2). Найден Геров, подобно на своя учител Неофит Рилски, създава през годините изобилна мрежа от контакти с ученици, роднини, приятели, с различни български и чуждестранни учени, общественици, писатели. При прегледа на редицата неиздадени учебници, книги и отделни съчинения, запазени в Геровия архив, осезаемо се забелязва как често авторството на създателя на

петтомния „Речник на българския език“ е споделяно и/или поделено с други книжовници. В Описите на Ф. 22 непрекъснато се среща анонимното пояснение „и други“. Има дори и цели архивни единици, в които Н. Геро не е дори отчасти автор, а само получава съставени в превод или авторски книги. Показателен е случаят с ръкописната чернова на „Кратка всеобща география“ от Ботьо Петков (а.е. 600, л. 1–236).

Изследователското внимание е привлечено от автори с разнотипни книжовни интереси. Като общото звено между тези възрожденци, от една страна, е появата им между страниците на т.нар. учебни помаги и записки в Найдено-Героия архив. А от друга страна, тези маргинални автори са обединени от написаните им текстове, различни от предназначенията по училищната програма предмети – материали с публицистичен, художествен, фолклористичен характер; съотнесени към политическата, социалната или битовата сфера. От трета страна, още една причина тези книжовници да бъдат изведени на фокус е тяхното творчество и връзката между ръкописното и печатното издание: появата на едни текстове като книжен факт на фона на неслучилите се книги, останали на нивото на чернови, преписи, епизодични авторски съчинения. Около открояващата се и обществено силна фигура на Найдено Геро се иницира издирването на фолклорни и езиковедски материали, превеждането и преписването на педагогически и художествени книги. Същите тези автори понякога поемат самоинициативата да предложат на възрожденската публика свои книги. Първоначално разработвани по-скоро по частна поръчка на друго, те често се оказват в услуга на обществения интерес.

Такъв е случаят с книжовните и фолклористични занимания на Никола Геро, който автор всъщност няма родствена връзка с Найдено Геро и за да не се бърка, е познат още като Никола Геро Белчев. Той излиза от маргиналната ниша с обемния труд, посветен на българския фолклор (Ф. 22, оп. I, а.е. 618, л. 1–132, 405–414) или по-точно името му излиза от архивните рафтове, макар и без да изпадаме в илюзорно надценяване на неговото място в историята на българската възрожденска словесност. За автора се знае само, че е бил свещеник и учител и че умира обесен на 17 юли 1876 в Пловдив за участие в Априлското въстание.

В периодичния печат той има отпечатано едно единствено стихотворение със заглавие „Къде“. То е посветено на град Пловдив и публикувано през 1874–1875 в списанията „Читалище“ и „Лестоструй“. Подписва го като „Поп Никола Г. Белчев, копривщенец“. А в личния фонд на Найдено Геров се пазят редица страници изпод ръката на Никола Белчев – чернови на записи на народни песни и първи редакции на обнародвания по-късно сборник с български народни песни от Н. Белчев – единствената му издадена книга. Фонд 22 всъщност съдържа една масивна архивна единица, която съвместява в себе си повече от хиляда страници с многообразни български народни песни, приказки, поговорки и пословици, събрани и написани от няколко възрожденци. Освен споменатия Никола Г. Белчев, тук се срещат имената на по-прочутите интелектуалци с подчертано лексикографско-фолклористични занимания като Райно Попович и записите му от Карлово през 1842 г., Захари Круша, Йоаким Груев, самия Найдено Геров и др.

В настоящата статия ще се спрем не толкова върху фолклорните мотиви, разновидности и типология на множеството събрани и записани песни от по-малко познатия ни Никола Г. Белчев. А ще хвърлим един бегъл съпоставителен поглед върху тези народни песни и споменатата по-горе издадена книга от 1860 г. „Песнопойче. Собрано и наредено от Никола Геров“. Изданието до голяма степен съдържа същите песни от архива на Найдено Геров, но те не са в същата последователност и някои текстове са преработени. Забелязва се, че редакцията е в посока на доближаване до художествения текст, премахнати са или видоизменени много думи и цели конструкции, които са типични за народно-песенната стилистика, изобилстваша с лексика от разговорната реч, диалектизми и експресивни вокативи; с акцентирание на обичаи и суеверия. Разбира се, в книгата присъства фолклорният речников запас, но все пак авторът ѝ полага усилие, където е възможно да не бъде утежнен стихът, да не се затруднява разбирането и естетическото възприемане на възрожденския читател. Нека сравним две песни от ръкописната сбирка и от книжното издание:

Никола Г. Белчев. Български народни песни (Ф. 22, оп. I. а.е. 618 – (без дата)

л. 786–79 , № 44 – Тодорке ле черно-ока/ Черно-ока бяло-лика / де къде си погледнала / сякому си яд задала / с Ювана си хоратила / Ювану си болест дала/ та е лежал сирак Юван / девет години на постели / девет постели изгной / и десето на възглаве / над Ивана майка стуи / майка стуи глава дръжи/ стани сино от постеля / от постеля от възглаве / та погледай в сред село / л. 79 – какви са хорà вият / юнак сино до юнака / и мома сино до мома / а до Тодора двамина / двамина деликанлии / пойди хи речи малеле / бар от родо-на даземе (наша роднина).

л. 108–108б, № 58 – Сино Иване, Иване! / вдигни глава от възглаве/ милно сърдце от постеля / да видиш сино да видиш / какво добро в пътат мина/ л. 108б – полите му слънце греят/ ръкаве му месечини / очи му черни череши/ вежди му тенки гайтане / клепки му ресни гердане/ Млъчи мале онемяла / с двете очи ослепяла. /Аз от това добро лежа / сега стана девет годин/ ни оживям ни умирам/ [...] земи брадва съ сечима / направимя на два огня / земи метла изметима / та ма хвърли въз градина/ в градина под трендафил / да мя роват кокошките.

Никола Г. Белчев. Песнопойче. Цариград, Печатница Т. Дивиатчина, 1860

с. 48–49, № 19 – Тодорке ле черно-ока!/ Черно-ока бяло-лика./ Где къде си погледнала / Всякому си яд задала, / С Иван си хоратила / Ивану си болест дала / Лежи Иван та умира, / Над Иван майка стуи, / Майка стуи глава дръжи [...] Юнак синко до юнака / И мома сино до мома. / А до Тодога двамина, / Двамина луди и млади / Иван майци си думаше, / Иди й речи малеле / Бар‘ наша рода да земе. / Еачто аз вече умирам.

с. 52, № 23 – Сино Иване, Иване! / Вдигни глава от възглаве / Милно сърдце от постеля/ Да видиш сино да видиш/ Какво добро в пътат мина, / Полите му слънце греят/ Ръкаве му месечини, / Очи му черни череши, / Вежди му тенки гайтане, / Клепки му ресни гердане/ Млъчи мале онемяла/ С двете очи ослепяла. / Аз от това добро лежа / Сега става девет годин/ Ни умирам ни оздравявам.

Освен народните песни, „Песнопойче“ помества и някои популярни през Възраждането, част от поетическата класика и днес. Такива са „Отечество. Къде си вярна ти любов народна?“, а също и „Училищно състояние“, „България“, „Достойнство“, „Многоучений българин“.

гарин“, „Затарел ирген С. Д. П. Ах!“ и др. Накрая книгата завършва с химн за султан Абдул Меджит, обнародван на турски и български език със заглавие „Многолетствия за Н. И. В. султан Абдул Меджит“ със заскобирано подзаглавие „(Пеят се у сяка българска църква)“ (Белчев 1860: 83–88).

*Весели са наш народ,
Бога прославай.
И за мирний свой живот,
Царя благодарай.
Боже царя съхрани,
Подари му дълги дни,
Славно да живеи
Султан Меджид
Абдул Меджид.
Дар Божествен те огря. (Белчев 1860: 84).*

В студията си „Наченки на руското влияние в руската книжна-на“ Иван Шишманов засвидетелства за съществуването на още една ръкописна книга от Никола Г. Белчев, датирана от 1850 г. (събрана в лето Христово 1850 от Никола Геров Коприв.“). Тя е написана десет години по-рано от печатното издание „Песнопойче“. Книгата е лично притежание на изследователя и не ми е известно да е достигнала до някое от книгохранилищата.

Открихме обаче един прототип на книгата в архива на Найдено Геров с автограф от самия Никола Белчев. Отделно разполагаме с маркираните наблюдения на Ив. Шишманов, които предоставят ценни интертекстуални връзки. Ръкописът съдържа руски народни песни, които са се разпространявали и пеели сред българите. Ив. Шишманов се спира само върху един много популярен текст „Боже Царя храни“, „който само отчасти напомня химна на Жуковский и подобното стихотворение на Пушкина“ (Шишманов 1899: 51). Именно този поетичен текст дава основание на изследователя да изкаже хипотезата си, че руският химн „Боже царя пази“ бива адаптиран и видоизменен от руските възпитаници и пренесен в българска среда. По-късно през 1858 г. габровският учител Никифор Константинов също пише по-

българен вариант на този химн, който носи заглавието „Молитвена песен за здравето и дългоденствието на Милостивейши Султан Абдул Меджида“ (Константинов 1858: 4). В тези адаптации химнът от прослава на Бога преминава в прослава на султан Абдул Меджит. Така на въпроса за характера на промените, направени от Никола Белчев и от Н. Константинов от ръкописа към печатния текст, можем да обобщим, че те са по посока на политическата конюнктура, идеологическите и просвещенските идеи.

Фолклористичните занимания на Никола Г. Белчев несъмнено започват преди 60-те години на XIX век и са пряко свързани с дългогодишните занимания на Найдено Геров. Но в тях личи и свой почерк, макар и със слаба художествена стойност. Той е типичен по-скоро за даскалската просвещенска поезия. Може би една от най-отличителните стихотворни прояви на автора виждаме на титула на книгата. В нея се промъква нов тип авторово самосъзнание, излязло от сянката на предходната анонимност.

*Кой колко знае
Нека издае,
Аз колко знам,
Толко ще издам,
Кой не харесва
Нек'са почесва,
Кой знае боле
Широко му поле.
Н. Г.*

Женското присъствие от досега изведените интелектуалци се полага на напълно безизвестната Мария Иванова Скътнева. За тази авторка за съжаление почти нищо не успях да намеря освен предположението ми, че е дъщеря на също толкова непознатия Анко Скътнев. Малкото, което се знае за него, е, че е роден във Велес и там преподава между 1820 г. и 1830 г. В целия опис на фонда открих по данни, че има едно единствено писмо от личен характер с автограф от Мария Иванова в Копривщица до Герова съпруга Мария Христова (Пулиева) Герова от 19 август 1871 г. (Ф. 22, оп. II, а.е. 883, л. 1). Но когато

разгледах въпросната архивна единица, липсваше този документ, а посоченият в описа лист съвпаднаше с друго писмо от Йосиф Соколски, архиепископ от Киевопечорска лавра до М. Герова (от 30 май 1878). Самите архивисти от отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ смятат, че изобщо това писмо не фигурира там и е допусната грешка при съставянето на описа.

Опитах се да намеря по останалите обзорни описи дали това имаше се срещне някъде, но не постигнах успех. По-ценното е, че Мария Скътнева оставя едно стихотворение с четири строфи [„Прочетох я песните младий певец“], едно публицистично съчинение „За сиромашеството“ и няколко писма до свои роднини и приятели (Ф. 22, оп. I, а.е. 608, л. 17–22б). Всички те са измежду други текстове в един неатрибутиран наръчник **„Образи за писмата. Начало и конец на писмата“**, който помества дейността на няколко възрожденци. Писмата ѝ не са датирани, но дават сведения за нейното образование и за отделни реалии от възрожденското време. Такъв е примерът с писмото до нейния баща, в което разказва за интереса ѝ към приключенията на Робинзон Крузо и за желанието ѝ да напредва с френския език в някой от престижните тогава колежи:

Любезний ми тате. [...] Писмото, което ми пратихте по-напред и в което ме питахте какви книги уча от френцуски език, ще ви кажа с голямо благодарение, какво аз уча Робинсон и Олендорф [автор на популярен на времето учебник по английски език – б.а.]. / Много ви са моля да ми пратите един френцуско-български разговор, защото ми много трябва, понеже тука не се употребяват много френцуски език, та затова няма и много френцуски книги, но ви като сте на онова място, гдето се намират такива книги, моля ви са пратете... Приемете поздравление от чедолубивата си дъщеря М. И. Скътнева.

Друга подобна интригуваща и непозната възрожденска „страаница“ е ръкописният публицистичен фрагмент, носещ заглавието „Българите и гръцкото духовенство“ (Ф. 22, оп. 1, а.е. 608, л. 34б–44). Той носи личния автограф на Геро Атанасов Геров и е свързан с църковния въпрос и българската позиция по него. За Геро Геров се знае твърде малко. Той е племенник на Найден Геров, син на неговия

брат – Атанас Геров Добревич. Любопитното е, че самият текст, който не е датиран, не фигурира в подробните и изчерпателни описи на фонд 22. Всъщност този текст остава замаскиран под общата рамка на една архивната единица и оттам по-трудно достъпен до днешния читател. Съчинението „**Българите и гръцкото духовенство**“ се губи измежду стереотипните епистоларни образци и различните поетични и есеистични фрагменти, останали в ръкопис. В настоящия текст този изключително интересен документ със социално-историческа и политическа насоченост на Г. Геров е само маркиран. Но предстои да бъде разгледан и анализиран спрямо други публицистично-памфлетни възрожденски текстове (на Неофит Бозвели, Н. Геров, Г. Раковски и др.). Тук ще приведем само кратък откъс от ръкописния текст:

В своето природно смирение българите малко говорят за себе си и в простотата си малко тачат народното си достойнство. [...] Гръцкото духовенство с хитрости и лукавства от как метна несносен ярем на пията на тоя прости народ, с интригите си докара да ся говори и слуша само за един гръцки народ (рум милети) и да представява българския народ като дебел, суров, твърдоглав и опасен за държавата. (Ф. 22, оп. 1, а.е. 608, л. 41–41б).

В ръкопис остава и още едно възрожденско издание – книгата по история на изкуствата заедно с един любопитен българо-турски разговорник. Непубликуваното, завършено и цялостно, издание е притежание на Никола Вълков. Този възрожденец не е пряко свързан с фонда на Н. Геров, а името му се среща в колекцията „Славянски ръкописи“ (БИА – НБКМ, № 1239). Обръщам внимание и на Н. Вълков, понеже тръгнахме по следите на непубликувания учебник „Турска граматика“ (Ф. 22, а.е. 610), без авторство и датировка, измежду архивния Геров масив и искахме да сравним двата ръкописа. Нито почерците, нито самите граматики се доближават, но това даде повод да надникнем в биографията и просвещенските занимания на още един автор от сянката на литературната история на Възраждането.

Подобно на повечето маргинални гласове, ако може така да ги определим с рисковете, които крие подобни квалификации, за Никола Вълков все още е актуално единственото енциклопедичното маркиране от Маньо Стоянов в аналитичния му репертоар (Стойанов 1957: 53).

От публикувания през юли 1869 г. некролог във в. „Народност“ (бр. 31) за възрожденския книжовник научаваме само за рожденото му място Карлово, за образованието му в Букурещката медицинска академия и за ранната му смърт там като студент на 31 май 1869 г.

Единичната печатна проява на Никола Вълков е на страниците на Славейковото списание „Гайда“. Това е сказка под заглавие **„Коя е целта на животът?“**, излязла две години преди да си отиде. Без да се спираме подробно на нея, бихме отбелязали само, че текстът съдържа типичната за периода образователна насоченост. В него авторът с увлекателен и лаконичен изказ успява безпроблемно да съчетае проблемите на философията с постулатите на религията. Обнародваната сказка привидно се фокусира върху тема, свързана с универсалния и екзистенциален въпрос за смисъла и целта на живота, но отвъд едрият план изпъква един добре поднесен и синхронен диалог между философи и теолози:

Философите отговарят на това питане така: да се търси истината или с други думи да се предложи човек за главен предмет [...] да се грижи безпристрастно да става по-добър и по-разумен. [...] Богът е изворът на всяка истина или по-добре самата истина. [...] *И така философите и богословите са съгласни с думите си, когато ни показват целта на живота.*

А единствената засвидетелствана ръкописна проява на Н. Вълков е личната му приписка на съшитата тетрадка **„Археология. Първа част“** с оригинална пагинация и без липсващи страници. На заглавната страница има следната информация: „Писал Александър В. Х. Вълков. Превел Й. Груев. Пловдив, 1863, февр. 11“, а на титула – „Принадлежи на Никола В. Х. Вълков и на братята му в Карлово, 1865“. Преведеният от френски ръкопис съдържа кратки фрагменти по историята на всички видове изкуства и отделни проявления на световната култура. Това са обособените текстове „Палеография“, „За преписвачите на ръкописите“, „Книгопечатане“, „Нумизматика“, „Египетска архитектура“, „Гръцка архитектура“, „Византийски стил“, „Арабска архитектура“, „Нова архитектура или архитектура на възрождението“ и др.

Тези откъси вероятно следват уроците, преподавани от Йоаким Груев в Българското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив. Втората част на ръкописа е със заглавие „**Метода българо-турска**“ и съдържа основни думи и елементарни изрази от разговорната реч, като текстът е писан на арабски и на новобългарски език. В края на ръкописното съчинение с молив е написано едно симпатично логическо съждение, което може да се препише на един от двамата братя Вълкови, по-вероятно на Никола Вълков: „Истинно е това, което е, и не може да не бъде, напр. $2 + 2 = 4$ и пр.“ (БИА – НБКМ, 1239, с. 59). Тази семпла философска конструкция по странен начин се вписва и диалогизира с теологичната постановка, че Бог е самата истина. Възрожденският човек е поставен често пред предизвикателството да конструира своите нови и модерни представи, здраво ослабящ се на по-старите традиционни поведенчески и ментални модели. Необходима му е вяра, която да пренесе като друг тип пристрастие към своите идеологически и просвещенски убеждения.

Този ръкопис заинтригува по няколко причини, като тук ще се спра съвсем накратко върху една от тях, която би послужила в по-сетнешни наблюдения. Хабилизационните занимания на Аделина Странджева се опират именно върху непроучения учебник от архива на Йоаким Груев, наричайки го ръкописна находка, способстващ да разклати клишираните представи за миналото. Задълбоченият анализ с коментарни бележки е придружен с копие на самия ръкопис, съхраняващ се в книгохранилището на Пловдивската библиотека. Това дава възможност да бъдат сравнени двата ръкописа и да се видят забележителните прилики помежду им. Авторката дава сведения за общо три идентични по съдържание и функция ръкописа, като само първият от 1861 г. излиза изпод перото на Й. Груев, а другите два – от негови ученици и са по-късно написани (единият 306 (171) е през 1865 г. от Ганче Милев, а за другия № 881 (176) няма сведение за автор и година) (Странджева 2017: 9).

Преписите на учениците му с регистрирани в изданието „Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, понеже са постъпили след 1920 г. Но и трите архивни единици се пазят и днес там и вероятно това е причината изследователката да се позовава само на тях. Въпросната ръкописна тетрадка, откупена от

наследниците на Никола Вълков в Карлово и постъпила в НБКМ, свидетелства, че през Българското възраждане в една част от училищата активно се е изучавало предмета „Археология“, разбиран в по-широкото му значение на културология, антропология, етнография, нумизматика, литературна история. Поради липсата на „типографски размножен учебник“ (Странджева 2017: 15) Груевите ученици и бъдещи учители са имали мисията да преписват и да компилират по оригинала или негово копие, по записки от преподавания в клас материал.

Преписът на „Археология“ от **Александър Вълков** (1863) е създаден само две години след Груевия оригинал (1861), но влиза в употреба по същото време като този от Г. Милев (1865). Тази книга, извадена от шкафа със славянските ръкописи, вероятно не само ще затвърди вече направените от Ад. Странджева хипотези, но ще даде повод да се завърнем към този училищен предмет и да се разширят и преосмислят някои аспекти. Например в преписа на Ганче Милев в края има „кратък работен речник за непознати думи и неизвестни имена“ (Странджева 2017: 15) и конкретни, зададени в часа, въпроси, които показват процеса на обучение и методите за научаване на новото секуларно познание. А ръкописната тетрадка при Ал. Велков съчетава археология и речник, вероятно предназначен за часовете по „Турска граматика и език“. Известно е, че Й. Груев е владеел добре турския език и е преподавал и този предмет.

Всъщност какво научават учениците по археология или да кажем днешната културология. В синкретичен лекционен модел долавят и опознават прелюбопитни сведения от античната, византийската и съвременната култура, които безспорно са разширявали възрожденския светоглед и са го доближавали до просвещенските читателски нагласи. Едно от първите неща обаче в учебника е за историята на хартията и за историята на книгопечатането, за разграничаването между тези две явления – урок, който срещаме по страниците на периодичния печат, в учебниците по световна история; урок или по-скоро интерес към създаването на книгата, нейното разпространение и алтернативните, актуални за българския XIX век, канали на размножаване и демократизация на знанието чрез ръкописите.

Ще завърша текста си с фрагмент от Вълковия ръкопис „Археология“, свързан с темата на настоящото издание на монографична-

та поредица „Дългият осемнадесети век. Т. 5 Хартиени революции“ Освен интересните асоциации между ръкописа, преписа и книгата, важно е да подчертае, че откъсът е напълно идентичен спрямо Йоаким-Груевия прототип:

У римляните само робите преписваха ръкописи и които преписваха, намалко печелеха. Богатите за един лукс го имаха да дръжат робите да им преписват. Сенека приказва, че някой си Калвадиус Сабинус бил купил 11 роби, от които всякого едного научил поне една поема. [...] Книгопечатанието е художество за размножаване писанията. [...] Откритието на Гутенберга е едно от ония, които дават чест на човеческият дух и по това праведно поставят това откритие между причините, които спомогнаха много на просвещението. (Вълков: 15, 16).

Статията маркира отделни словесни прояви – ръкописни и отпечатани – на малко известни и маргинални възрожденски автори като Никола Геров Белчев, Константин Петков, Мария Иванова Скътнева, Геро Атанасов Геров, Никола Василев Вълков, Александър Вълков. Книжовните им изяви попаднаха под фокуса на изследователското внимание при непосредствената работа с архивите на небезизвестния поет и общественик Найден Геров. Широкообхватната му творческа и културна дейност създава за времето си една интензивна интелектуална мрежа, която подпомага задвижването на вихъра на интелектуалните метежи, в посока на олитературяване на книжнината на Възраждането. При по-внимателно вглеждане в Геровия архив в този вихър се забелязват преплетени заниманията на редица възрожденци. Този добре попълван през годините и съхраняван масивен фонд позволява на литературния историк да преоткрие малко познати художествени, публицистични, фолклорни, исторически и др. български текстове от XIX век. Все така заинтригуващ и привлекателен остава разказът в сянка, допълващ „големия наратив“. В този разказ отново се оглежда българската идеологическа доктрина през най-разпространеното възрожденско четиво – учебниците, ръководствата и помагалата, сборниците, но измества донякъде прожекторите от доминиращите възрожденски гласове.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 600, л. 1–236.
- Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 610, л. 1–97.
- Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 608, л. 1–44.
- Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 618, л. 1–430.
- Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. II, а.е. 883, л. 1.
- Белчев, Н. *Песнопойче. Собрано и наредено от Никола Геров Б. Цариград*, Печатница Т. Дивиагчина, 1860.
- Белчев, Н. Къде, *Читалище*, IV, 19, 30 септ. 1874 (също и в *Летоструй*, VII, 1875, с. 121).
- Вълков, Ал. БИА – НБКМ, № 1239
- Вълков, Н. Коя е целта на животът?, *Гайда*, III, № 19, 15 април 1867, с. 308–309.
- Константинов, Н. Молитствена песен за здравето и дългоденствието на Милостивейши Султан Абдул Меджида, *Цариградски вестник*, VIII, № 391, 9 август 1858, с. 4.
- Странджева, А. *Историята на изкуството като археология. Един учебник на Йоаким Груев и неговите културноисторически импликации*. Пловдив, Хермес, 2017.
- Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания, 1806–1878*. София, Наука и изкуство, 1957–1959.
- Шишманов, Ив. *Наченки на руско влияние в българската книжнина*. София, Придворна печатница, 1899, с. 65.